

Gulyás Martin

FÁBÓL VASKARIKA?

1956 és a szocializmus*

A posztkommunista korszakban – az 1989-es közép-európai rendszerváltoztatások után – a „szocializmussal” kapcsolatban nagyfokú idegenkedés tapasztalható. Ez nem meglepő annyiban, hogy a közbeszédben a fogalom jobbára a kommunista diktatúra szinonimájaként, egyik forgalomban lévő önmegnevezéseként értendő. E perspektíva-fogalomban foglalható össze a magát szocializmusnak nevező rendszer társadalmi traumákkal terhes közelmúltja, közkeletű megfogalmazással élve: „a rendszer összes bűne”. A szocializmusról való beszéd mód tehát „kriminalizálódott”: az áldozatok negatív emlékei, az elmaradt elszámoltatás és jogi felelősségre vonás hiánya miatti frusztráció befolyásolja.

A szocializmus fogalma körüli zavar az elmúlt fél évtizedben leginkább az alaptörvény műltszemléletével kapcsolatos vitákban, emlékezetpolitikai csatákban jelentkezett (lásd 1945 értelmezését; vagy az alkalmanként fel-fellángoló, '56-tal kapcsolatos „kinek a forradalma?” típusú disputákat), de történeti kérdésként napjainkban is releváns. A 60. évfordulón érdemes feltenni a kérdést: szocialista forradalom volt-e 1956?¹ S ha igen, milyen értelemben? Hogyan, hányféleképpen jelenhetett meg a szocializmushoz fűződő viszony 1956-ban? Hol helyezük el a magukat szocialistának, kommunistának valló forradalmárokat abban a mainstream történeti narratívában, amely – különösen dominánsan az elmúlt évtizedben – 1956 kifejezetten *antikommunista jellegét* emeli ki? E bonyolult, összetett kérdések boncolgatása egy történeti elemzés keretei között a munkástanácsok példáján keresztül mutatható be a legalaposabban.

„Egy kicsit mindenki szocialista lett” – Egy fogalom karriertörténete '56-ban

Egy, a szocializmus jelentésváltozásainak vizsgálatára törekvő történeti elemzés során el kell kerülni azt, hogy a jelenségeket kizárólag a végeredményük, tudott következményeik ismeretében vizsgáljuk; 1956 és a szocializmus vizsgálata kapcsán a fogalom kortárs kontextusa(i)nak elkülönítésére és szemantikai vizsgálatára kell törekedni. Kutatási hipotézisként fenn kell tartani annak az *elvi és gyakorlati* lehetőségét, hogy sokan sokfélértettek szocializmus alatt az '50-es évek nyilvánosságából kizárt szellemi világában.²

* A munkástanácsokra vonatkozó kutatást az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság Mansfeld Péter Pályázata támogatja.

¹ Erről legutóbb lásd TAMÁS Gáspár Miklós: *Október huszonharmadika: visszanézve a rommezőről*, hvg.hu, 2013. október 23., http://hvg.hu/velemeny/20131023_TGM_Oktober_23; KRAUSZ Tamás: *Az 1956-os munkástanácsokról*, Eszmélet 2006/1. (http://eszmélet.hu/krausz_tamas-az-1956-os-munkastanacsokrol/).

² Még akkor is, ha a történelem azóta már egyértelműen igazolta: a magát szocializmusnak nevező rendszer minden reformpróbálkozás ellenére összeegyeztethetetlen volt a joguralommal, a szabadságjogok

A szocializmushoz fűződő viszony az '50-es években sokféle lehetett. Ezt jelentősen meghatározta az egyén politikai szocializációja, műveltsége és a szovjet típusú rendszer uralmi gyakorlatával kapcsolatos tapasztalata is. A szocializmus így amellet, hogy az élet valamennyi kérdésére komplex és kész válaszokkal rendelkező *normatív elmélet* volt, a mindennapi életet meghatározó keret- és normarendszert is jelentett.³ Az 1956-os forradalom aktorai számára pedig döntő jelentőségű volt az 1945 utáni változásokhoz, az ország szovjet típusú átalakításához való viszony meghatározása – hiszen ez befolyásolta a jövőre vonatkozó elképzelések kidolgozását.

E „viszony” meghatározásának nehézségét nagyon érzékletesen fejezi ki az alábbi le-
vélrészlet: „Magyarországon olyan változások történtek az elmúlt tíz esztendőben – amit Ti külföldön töltöttetek –, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni, melyeket nem lehet csak egyszerűen visszacsinálni. Átalakult a politikai és gazdasági változásokkal párhuzamosan – az emberek gondolkozása és felfogása is. Azt lehet mondani, hogy egy kicsit mindenki szocialista lett. A magyarországi rendszert a nép 97-98%-a gyűlöli. De a rendszer egyes – jó vagy kevésbé jó intézményeit, módszereit a nép magáévá tette és ezeket nem kívánja megváltoztatni.”⁴

Az '56-os munkástanácsok elképzeléseinek vizsgálata során tehát annak meghatározására érdemes törekedni, hogy azok megalkotói mit tartottak a Rákosi-rendszertől független, továbbvihető „hagyománynak” az 1945 után újrarendezett világból, s mit tartottak a diktatúra strukturális alkotórészének. S kérdés persze az is, hogy mit mentettek át, használtak fel és fogalmaztak újra a munkásmozgalom klasszikus eszme- és eszköztárából azon munkástanácsstagok, akik erről valamiféle tudomással bírtak. Ennek vázlatos áttekintése előtt viszont fel kell hívnom a figyelmet arra a szélesebb értelmezési horizontra, amelybe a munkástanácsok szocializmus-képe illeszkedik. Ugyanis ha e „tematizációs mezőt” nem kezeljük a helyi értékén, az félreveheti az elsődleges források értelmezését is.

Szocializmus = kommunista mozgalom?

A munkástanácsok látványosan kilógnak a hazai munkásmozgalom történetét tárgyaló szakirodalomból, ami több kérdést is felvet. A válaszkérés során óhatatlanul a *magyar baloldaliság* és a *munkásmozgalom* történeti forrásvidékének, tartalmának kérdéséhez jutunk. A munkásmozgalom és a mindenkori kommunista párt történetének egymásra vetítése,

garanciáinak érvényesítésével és a népi felhatalmazáson nyugvó, demokratikus hatalomgyakorlással. Egy-
szóval nem felelt meg mindazon követelményeknek, melyek fennállása esetén egy rendszer legitimálnak tekinthető.

³ A szocializmus és 1956 mint történeti probléma kapcsolatának vizsgálatára legutóbb Nagy Imre biográfusa, Rainer M. János hívta fel a figyelmet. A kérdéstről lásd plenáris előadását a 2016. szeptemberében megrendezett, *1956 és a szocializmus* című egri konferencián: <https://www.youtube.com/watch?v=46o-3l3ESGfi&index=1&list=PLEcj-NxGCjMn-luEDTVS9Xz4DmANWacc5>.

⁴ Szöllősy Pál veszprémi ügyvéd levele Pfeiffer Zoltánnak, 1957. május 2. Idézi STANDEISKY Éva: *Népralom ötvenhatban*, Pesti Kalligram, Budapest, 2010, 379.

azonosítása ugyanis nem 1956 után kezdődött.⁵ Már 1945 után a hatalmat egyre inkább magához ragadó kommunista politikai erő tudatosan szelektált a vetélytársként szóba jöhető baloldali politikai eszmék és irányzatok közül. Így a „fasiszta múlt” alkotórészének tartotta a korporatív gondolatokat megfogalmazó keresztényszocialista hagyományt,⁶ majd felszámolta és részben magába olvasztotta a szociáldemokráciát is. Illegitimnek nyilvánított minden olyan alternatív baloldali eszmeirányzatot, mozgalmat, amely Révai József kifejezésével élve „balról csinált szennykonkurenciát” a kommunistáknak. A munkás-érdekképviselőket ellátni hivatott szakszervezetet a diktatórikus hatalmi struktúra egyik végrehajtó szervévé fokozta le. Így 1956-ra – hiába a rendszer számos, a munkásság társadalmi integrációját elősegítő, „egyenlősítő” intézkedése (például az egyetemekre való könnyebb bejutás) – a munkásság lényegében érdemi képviselő nélkül maradt.⁷ Ezt a hiányt, ezt az űrt töltötték be a heterogén összetételű üzemi munkástanácsok 1956-ban.

A munkástanácsok történeti megítélése két szélsőség, a „démonizálás” és a pozitív mítoszteremtés között mozog. A párttörténetírás egyik kulcsműve a munkástanácsok elképzeléseinek gyökértelességét, konfúz jellegét emeli ki. Molnár János szerint nézeteik a „kispolgári demokratikus illúziók” és valamiféle revizionista-anarchista értékek keveredésében jelölhetők meg, mindezek felszínre kerülése pedig alapvetően a párton belüli „revizionisták” szellemi műve.⁸ Ez a történeti narratíva a megtorlások során „feltárt”, tendenciózusan összeállított információk bázisra és tudatosan félreértelmezett munkástanács-szövegekre épített annak érdekében, hogy az „elméleti ortodoxia” jegyében fenntarthassa az uralkodó egypárt és a szocializmus lényegi azonosságának mítoszáit.

A másik véglet alighanem az angol marxista szociológus, Bill Lomax képviseli. Szerinte a magyar munkástanácsok a forradalom legeredetibb és legfontosabb szervei voltak, mert azok a „népi hatalom teljesen új struktúráját”, a „munkások közvetlen osztályuralmi szerveit” (azaz a marxi értelemben vett „valódi munkáshatalmat”) hozták létre azzal, hogy leépítették a bürokratikus, centralizált pártállami irányítást.⁹

A munkástanácsok szocializmussal kapcsolatos nézeteinek megértését nehezíti, hogy a megtorlás érvrendszere bűvópatakként óhatatlanul ma is ott él történeti tudatunk mélyén. 1956 után ugyanis valamilyen mesterkéltséggel magyarázattal igazolni kellett, hogy a munkástanácsok is az „ellenforradalom” kreatúrái. Az állambiztonsági iratok jellemző ábrázolásmódja szerint a munkástanács egy önjelölt klikk rémuralmát jelentette az üzemekben, mely klikk fegyveres erővel védte magát és korrupció módon dúskált a gazdasági

⁵ K. HORVÁTH Zsolt: *A hiány. A két háború közötti munkáskultúra és a Kádár-korszak munkásmozgalmi kánonja = Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*, szerk. Erős Vilmos – Takács Ádám, ELTE Eötvös, Budapest, 2012, 76–82.

⁶ A munkástanácsokkal számos ponton gondolati rokonságot mutató hivatásrendi koncepciókról lásd ZACHAR Péter Krisztián: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között*, L'Harmattan, Budapest, 2014, különösen 209.

⁷ Ennek szükségtelenségét az a hivatalos indoklás támasztotta alá, hogy a munkásság maga a hatalom egyik birtokosa, következésképpen valamennyi intézkedés annak javára szolgál.

⁸ MOLNÁR János: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács*, Akadémiai, Budapest, 1969, 91–107.

⁹ BILL LOMAX: *Magyarország 1956*, Aura, Budapest, 1989, 239–243.

javak között, felélve a pénzkészleteket. E kép megalkotásához vissza lehetett élni azzal a társadalomtörténeti ténnyel, hogy az ötvenes években a munkásság száma az erőszakos társadalomátalakítás következtében megduplázódott. Így az 1945 előtti középosztály mesterségesen lesüllyesztett tagjai, háborús és népellenes bűnök miatt sokszor alaptalanul elítélt személyek is felbukkantak a megválasztott tagok között. E néhány, olykor „büntetett előéletű”, a munkástanácsokba beválasztott, „reakciónak” tartott személy múltjának felelősségével próbálták igazolni azt, hogy a munkástanácsok legkésőbb november 4-e után „az ellenforradalom uszályába kerültek”.¹⁰

Az általános kommunistaellenesség, a párttagok üldözése szintűgy a megtorlás által festett hamis, torz kép. Az '50-es évek gazdasági kádereiből a vállalatoknál alapos mérlegelés alapján szelektáltak. A válogatás fő szempontja az emberi jellem, a forradalom ügye melletti tettekkel igazolható kiállás és a szakmai hozzáértés volt. Egyrészt a függetlenített pártfunkcionáriusokat a megválasztott munkásképviselek demokratikus, többségi döntése alapján vagy elbocsátották a gyárból, vagy végzettségüknek megfelelő munkakörbe helyezték.¹¹

A létező szocializmus reformálhatóságába vetett hit a nyugat-európai baloldali értelmiségnek is az egyik központi témája volt – és maradt. A körükbe tartozó társadalomfilozófusok számára felértékelődött a keleti blokkon belül minden olyan társadalmi mozgás, intézményi forma, amely annak az ígéretét hordozta, hogy a szovjet típusú „bürokratikus államkapitalista gépezet” lecserélhető a dolgozók öntevékenységen alapuló bázisdemokratikus szervekre. Az Egyesült Államok szociológusai így fedezik fel a jugoszláv munkástanácsokat,¹² míg a kontinentális baloldal azok magyar megfelelőjét.¹³ A hazai rendszerváltoztatás folyamatában, főleg 1985 után – amikor az MSZMP a többpárti politikai versenyre készülve igyekezett újrapozicionálni magát¹⁴ – az úgynevezett reformkörök szintén felfedezik a munkástanácsokat lehetséges történeti előképként, identitásponként, kvázi a „demokratikus szocializmus” előfutáraként.

A munkástanácsok által képviselt szocializmus így vagy a pártállami rezsim ellenpontja volt (nem is lehetett más, mivel szerepük elfogadása óhatatlanul 1956 bizonyos

¹⁰ Az 541 budapesti munkástanács tagságának például 46 százalékát tartották nyilván „osztályidegenként”, a „többi a revizionisták, jobboldali szoc. demek által megtévesztett munkások, amolyan fejbőlöntő Jánosok voltak, nehogy azt merje valaki is állítani, hogy a munkástanácsok – nem a munkásság képviselői”. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] 3.1.9. V-150353. „Munkástanácsok Magyarországon 1956–57-ben”, 28; ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. „Munkástanácsok”, 199–201.

¹¹ Ezek a sértett emberek a munkástanács-perekben, internálási döntések meghozatalánál, elbocsátást is eredményezhető fegyelmi eljárások lefolytatásánál kiváló „információforrásnak” bizonyultak a kádári restauráció és represszió során.

¹² Ezekkel kapcsolatban alapos, kiváló elemzések láttak napvilágot, lásd például Adolf STURMTHAL: *Workers Councils. A study of workplace organization on both sides of the Iron Curtain*, Harvard University Press, Cambridge, 1964, Chapter IV – Jugoszlavia.

¹³ Elég, ha a „68-as nemzedék”, Cornelius Castoriadis, Guy Debord vagy általában az eurokommunizmus megnyilatkozásaira gondolunk. Az államkapitalizmussal szembeni öngazgató alternatívák elméleti hátteréről lásd KONOK Péter: „... a kommunizmus gyermekbetegsége?” *Baloldali radikalizmusok a 20. században*, Napvilág Politikátörténeti Füzetek, Budapest, 2006, 32–34, 54–57.

¹⁴ RIBA András – SZEKER Nóra: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*, Antológia, Lakitelek, 2014, 83–142.

szintű rehabilitálásával függött volna össze¹⁵), vagy az újbaloldali irányzatok eszmei tőkét gyarapító legitimációforrássá vált. Emiatt számos másodlagos jelentésréteg rakódott rá, ami miatt elhomályosul valós, '56-os profilja.

Nemzeti és szocialista? Magyar munkástanácsok '56-ban

A szocializmus mint *vágyott célért* való küzdelem a forradalomban részt vevő egyén vérmérsékletétől függően többféle kifejezési formát is ölthetett. A korabeli értelmiség leginkább a reformkommunista pártközvélemény soraiban helyezkedett el, míg egyes munkáshatárú felkelők barikádharcossá váltak. A többség azonban a munkástanácsot mint intézményes keretet választotta nézetei, céljai legalkalmasabb kifejezési fórumának.

A munkástanácsok szocializmus-képéhez az üléseken elhangzott felszólalásokra, programtervezetekre hagyatkozhatunk. Ezek értelmezését nagyban megnehezíti az a körülmény, hogy az általuk használt szókészlet jobb híján a pártnyelv kliséiből épült fel. Mindez olyan köznyelvi fordulatokkal egészült ki, melyek egyvelegéből nagyon nehéz kiolvasni azt, konkrétan milyen „modellértékű” társadalmi és politikai rendszert vizionáltak.

A munkástanácsok legnagyobb fegyvere a pártállam *legitimációs érveinek* szétzúzása volt. Hiszen létük és tevékenységük eleven cáfolata volt a diktatúra „munkáshatalom” önmeghatározásának. A tömegek politikai menedzseléséért folytatott harcban versenyelőnynek számított, hogy a válsággal küzdő pártbürokráciával szembe tudta állítani a személyi, a műszaki értelmiség szerepeltetésével pedig a szakmai hitelességet. A munkástanácsok hosszabb-rövidebb ideig tartó üzemi adminisztrációja, annak sikeressége pedig a működőképesség ígérését is magában hordozta. A tanácsstagok többségétől távol állt valamilyen programszerű ideológia, markáns és tételyszerűen kidolgozott politikai vízió. Amit szocializmusként definiáltak, az leginkább bizonyos *alapértékek összességét* jelentette. Ezeket két nagy társadalmi alrendszer, a *gazdaság* és a *politika* szférájára vonatkoztatták.

Gazdaság

Egyfajta minimumprogramként az '50-es évek szovjet stílusú gazdaságpolitikájának el- lenpontozását akarták, és megelégedtek volna közvetlen munkakörnyezetük rendezet- tebb, kiszámíthatóbb és jobb megélhetést biztosító működésével. Az üzemek igazgatását szakmai-gazdasági szempontok szerint, a pártok teljes kizárásával képzelték el. A bér- és nyugdíjrendezés, valamint az általános munkafeltételek javítása mellett követelték, hogy a szakszervezet nyerje vissza valódi érdek-képviselői funkcióját, a munkástanács pedig az üzem operatív irányítását végezze. A centralizált döntési mechanizmusokat képviselő

¹⁵ Egyes nézetek szerint a Kádár-kor a munkásság életszínvonalára vonatkozó '56-os követeléseit tulajdonképpen megvalósította, sőt szakmai elképzeléseiket a '68-as gazdasági reform kidolgozása során be is építették a rendszerbe. Ebben az értelemben tehát a kádári hatalom a „megszüntetve megőrzés” taktikáját választotta.

iparigazgatóságokkal szemben *iparkamarákat* alakítottak volna, melyek ágazati érdekképviseleti szervekként a vállalatok egyfajta szakmai fórumát jelentették volna. A dolgozói teljesítmény növelését nyereségrészesedés és/vagy munkásrészvények bevezetésével igyekeztek ösztönözni.

A programokból kifejezetten baloldali tömegmozgalmakhoz köthető követelések olvashatók ki. Elég, ha a női munka szabályozására, a progresszív adórendszer bevezetésére, a társadalmi igazságosság kritériumának meg nem felelő, aránytalanul magas jövedelemkülönbségek kialakulásának intézményes tilalmára gondolunk.¹⁶

Minden politikai szövetségkeresés, kapcsolatépítés alapja a munkástanácsok részéről a „szocializmus elvi alapjainak”, „platformjának” és „vívmányainak” elfogadása volt. Mit értettek ez alatt? Rengeteg szöveghelyet lehetne keletkezési időtől függetlenül ennek illusztrálására idézni: az ország „társadalmi és gazdasági rendszere demokratikus eszközökkel felépített szocializmus legyen, a nemzeti sajátosságok figyelembe vételével, érvényben tartva az 1945-ös földreformot és a gyárak, nagyüzemek, bányák, bankok társadalmi tulajdonba vételét”.¹⁷ Összességében tehát az 1945–48 közötti tulajdonszerkezet-átalakítást, az államosításokat és a földosztást is helyeselték addig a mértékig, amíg azok szociális szempontból és egy egészséges gazdasági szerkezet megteremtése szempontjából indokolhatóak voltak. A köztulajdon különböző formáinak elfogadása nem jelentette a magántőke létrejöttének és tisztességes gazdasági verseny körülményei közötti gyarapodásának tilalmát, bár annak mértékét korlátokhoz kötötték volna.

'56-ban még elevenen élt a tulajdonfosztás emléke, melynek eredményeként a „kollektív tulajdon” jelentős része felhalmozódott. Így a sértetteknek leggyakrabban kárpótlást, a nyugdíj jogosultság visszaadását és az „újrakezéshez” szükséges anyagi háttér visszaszolgáltatását követelték. Ezek voltak azok a fundamentumok, melyekre a magyar adottságokhoz szabott „szocializmust” építették volna.

Politika

A forradalom kitörése és Kádár-kormány hatalomba ültetése közötti időszakban a munkástanácsok politikai alapállását egyfajta „feltételes lojalitásként” lehet értelmezni a folyton változó, november elejére a '45-ös népfronthoz hasonlító összetételű kormánnyal szemben. Létrehozásukat október 26-ától kezdődően támogatta maga az MDP is, de idővel „túlnőttek” a nekik szánt szerepen: egyre inkább – főleg a nagyobb üzemek – önálló politikai tényezővé váltak. Követeléseket szabtak, a munkafelvételt azok teljesítésétől tették függővé. A Nagy-kormány tevékenysége, hatalomban tartása nem végcél volt a számukra, szerintük a kabinet feladata az *átmenet* levezénylése, az új választások előkészítése lett volna. Az más kérdés, hogy Nagy Imre különös szimpátiával viseltetett irántuk. Szocializmus-felfogásukban mutatkozó hasonlóságok, esetleges azonosságok arra ösztönözték a politikust, hogy a Lenin által leírt szovjeteknek, a hatalom alapegységeinek, a párt háttországának tekintse őket. Bennük találta meg a valódi munkásosztályt

¹⁶ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár [a továbbiakban: PSZL] VII. 978. f. 10. ó. e.

¹⁷ A Középülettervező Vállalat Forradalmi Bizottságának (munkástanácsának) felhívása. PSZL IX. 978. f. 8. ó. e. 29.

a reformpárt mögé.¹⁸ A második szovjet beavatkozás a munkástanácsok és Nagy Imre közötti közeledés politikai eredményét már nem engedte megmutatkozni: a pártállami rendszer lebontásának rekord gyorsaságú folyamata legkésőbb október 31-ére érte el a szovjet biztonsági elvárások határait is.

A Kádár-kormány megalakulása utáni időszak jelentős újratervezést igényelt. Noha a munkástanácsok legitimitását a kommunista politikusok nem fogadták el, mégis kénytelenek voltak velük tárgyalni. A „kettős hatalom” időszakában a kormánnyal való nyílt szembenállás mellett a háttérben, a tárgyalóasztalok mellett felmerült a munkástanácsok valamiféle integrálása a régi-új iparirányítási rendszerbe. Emögött a kormányzat részéről tudatos koncepció nem állt (hiszen az új gazdaságpolitikán még javában dolgoztak), a fő cél ekkor még a bennük rejlő *politikai potenciál* megtörése volt. Ez összefüggött a párt-diktatúra restaurációjának követelményével – ennek tipikus eszköze a tanácstagok sajtó általi lejáratása, a belső összetétel megváltoztatása volt (elbocsátásokkal, perbe fogással vagy fizikai erőszak alkalmazásával). A kádári MSZMP gazdaságpolitikai „agytrösztje”, a Gazdasági Bizottság kezdettől fogva élénk figyelemmel követte a lengyel, jugoszláv, és kelet-német munkás-participáció tapasztalatait, az abból átvehető intézkedéseket.¹⁹ Ezek leginkább a közvetlen hatalmi-politikai harc lezajlása után, 1957 nyarától váltak igazán aktuálissá.

A munkástanácsoknak szűkebbre kellett szabni októberi politikai követeléseiket. Enyhült az általános pártellenesség, és a képviseleti rendszer is elfogadottá vált.²⁰ Önmagukat az üzemek kizárólagos gazdáiként határozták meg, tevékenységüket gazdasági problémák megoldására kívánták szűkíteni. Ettől függetlenül viszont nem mondtak le a politikai döntések befolyásolásának lehetőségéről. A „semmit rólunk, nélkülünk” elvől kiindulva képviseletet követeltek maguknak a magyar törvényhozásban is. Ennek kivitelezésével kapcsolatban több kidolgozatlan elképzelés is körvonalazódott.

Egyes munkásvezetők a *kétkamarás országgyűlés* visszaállítását szorgalmazták: az új, második kamara a gazdasági élet küldötteiből alakult volna meg. Mások a választások után felálló egykamarás törvényhozás mellett egy tanácsadó szereppel bíró, jugoszláv mintára felálló „termelők tanácsa”-ban gondolkodtak.²¹ Ezen elképzelések mögött az a szándék húzódott meg, hogy a gazdaságpolitika irányvonalának kijelölésénél, a szakmai döntések meghozatalánál a forradalomban helytálló munkásintelligencia is szóhoz jusson.

¹⁸ NAGY Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*, Gondolat–Infonia, Budapest, 2006, 141, 157–164.

¹⁹ A képlékeny politikai helyzetben uralkodó bizonytalanságot a gazdasági tervezés terén jól illusztrálja Friss István egy kiegészítése, melyet 1957. januárjában egy munkástanácsokkal kapcsolatos SZOT-feljegyzéshez fűzött: „az ipar, a gazdasági élet irányításának új rendszerén dolgozunk, megtartva természetesen a régiekből mindazt ami jó, de nem kopirozzuk le automatikusan a jugoszláv módszert, mint ahogy azt nekünk nagyon sokan ajánlják, mint «tipikus magyar út»-at!” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár XIX–A–2-gg, Apró Antal miniszterelnök-helyettes iratai, 47. doboz.

²⁰ Ez tárgyalási alapot képezhetett Kádár számára is, hiszen többször hangzatos ígéretet tett arról, hogy hosszabb távon a többpártrendszer irányába mozdul el a struktúra.

²¹ ÁBTL 3.1.5 O-11804/1. 64–73, 216–220; KEMÉNY István – Bill LOMAX: *Magyar munkástanácsok 1956-ban*, Magyar Füzetek, Párizs, 1986, 187–189. E szerv felállítására – a jugoszláv mintához hasonlóan – a Kádár-kormány részéről is volt fogadókészség.

Egy másik tervezet az 1949 utáni „alkotmányos renddel” minden kapcsolatot, kontinuitást tagadott. A forradalom önkormányzó testületeiből egy legfeljebb 300 fős „dolgozók parlamentjének” felállítását javasolta, mely egy 25 fős „ügyvezető” kormánykabinetet választ. Ennek az „ügyvezető” kormánynak a tagjai kvázi miniszteri hatáskörrel, a visszahívhatóság jogával működtek volna az új választások után felálló parlamentig.²²

E hatalommegosztásra vonatkozó eklektikus tervet viszont a visszaállított parancsuralmi rendszer gyorsan lesöpörte az asztalról, még ha számos elemét a népfront és az új gazdasági mechanizmus kidolgozása során igyekezett is elfogadni.

Konklúzió

A marxista indíttatású magyarázatok helyett magam úgy vélem, hogy a munkástanácsok elsősorban *sajátos értékközösséget* jelentettek, semmint egy „társadalmi osztály” kizárólagos politikai képviseletét, uralmi eszközét. Körükben olyan emberek vallották maguknak szocialistának, akik számára a *társadalmi igazságosság* megvalósítása, a *szociális kérdés* megoldása állt a középpontban – s mindehhez alkotmányos garanciákat követeltek, ennek világos politikai kifejeződését akarták adni. A munkástanács pedig alkalmas fórumnak bizonyult ahhoz, hogy kontrollált cselekvési lehetőséget biztosítson e sokféle társadalmi háttérű, előéletű személynek. Soraikban jól megfértek a két világháború közötti bérmozgalmak, sztrájkok szociáldemokrata „szervezett munkásai”, a rendszerből kiábrándult „csalódott” kommunisták, az '50-es évek ifjúmunkásai és azok is, akik a régi rendszer középosztályához tartoztak, illetve a „népi demokrácia” társadalomátalakító törekvései nyomán süllyedtek le a munkásság soraiba. A tagság heterogenitása tehát önmagában cáfol valamiféle reformkommunista irányzat melletti szilárd és általános elköteleződést – még ha szerepük interpretálása jellemzően ebbe az irányba is mutat.

A forradalom és szabadságharc ismert kifutása miatt sajnos nem adható megnyugtató, társadalmi gyakorlat által igazolt válasz arra, hogy a munkástanácsok szocializmus-képe szerinti országberendezkedés működőképes lett volna-e. E tapasztalat hiánya amiatt is fájdalmas, mert az állami irányítás összeomlása utáni rendkívüli, forradalmi körülmények között maguk elé tűzött célokat sikerrel teljesítették. Meg kell elégednünk azzal a keserű következtetéssel, hogy térségünkben csak a szocializmus szovjet mintájú – bár sokféle alakot öltött – bolsevik variánsa bírt érdemi realitással. A munkástanácsok által vallott értékek viszont – világnézettől függetlenül és a forradalom szellemiségéhez való hűség miatt – nem iktathatóak ki 1956 történetéből, és a posztindusztriális korszakban is irányadók.

²² E tervezet a Nagy-budapesti Központi Munkástanácshoz is eljutott, készítője valószínűleg a MÁVAG egyik mérnöke volt. Lásd PSZL IX. 290. f. 31. ő.e. 38–57.